

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

סוכות ושמחת תורה, תשס"ט
מספר 779

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

דרכי שמחה מיוחדות בשמחת תורה

בעת ההקפות בבית הכנסת בשמחת תורה מרכיבים בפעולות שמחה: הקפות וריקודים עם ספרי התורה, חלוקת ממתקים, אמירת פיוטים, הנפת דגלים ועוד. אחד מרבה ואחד ממעיט. יש שהשמחה היתירה הביאה להוללות ולהשתוללות, ולאורך הדורות היו שהסתייגו מכך והשתדלו להגביל ולמתן את הפעילות החריגה. והיו מקומות, כגון באמסטרדם ובפרנקפורט, שכלל לא התירו לרקוד, והסתפקו בהקפות ובחזנות ובאמירת פיוטי הקפות.¹

מעבר לפעולות השכיחות בבתי הכנסת יש עדויות על מקומות שבהם נעשו פעולות יוצאות דופן, רובן ללא אמצעים מיוחדים, שנועדו להביא את הקהל להתפעלות יתירה וממילא לריבוי השמחה. כאן נציין דוגמאות אחדות, וודאי אפשר להוסיף עליהן כהנה וכהנה.

א. **ניגון**: היו מקומות שהחזנים החליפו במהלך קטע תפילה את הניגון, והפגינו בכך את יכולת המעבר מניגון לניגון. יש שהחזן אמר את 'ברכו את ה' המבורך' בניגון מעורב של שלושה רגלים וימים נוראים,² ויש שהחזן של שחרית ניגן 'הא-ל' בניגון של יום טוב וגם של ימים נוראים, ובאמירת הקדיש שלפני 'ברכו' שילב ניגונים של כל ה'קדישים'.³ יש ששזרו בהלל ובקדושה ניגוני שלושה רגלים עם ניגוני ימים נוראים,⁴ ולעתים הכוהנים ניגנו בעת נשיאת כפים את הפסוק הראשון בניגון של פסח, את השני בניגון שבועות ואת השלישי בניגון סוכות.⁵

ומכאן לנוהג פחות ידוע אך מדהים לא פחות. בשמחת תורה ובפורים לשם הגדלת השמחה היו שאמרו "קידוש" פְּרֹוּדִי משורשר, היינו הפותח בפסוק מתחילת קידוש לליל שבת, ומשתרשר לפסוק אחר באמצעות מילה משותפת לשני הפסוקים, וממשיך מעניין לעניין עד לחתימת הקידוש.⁶ והנה נשתמרה עדות על אמירת קידוש זה בפורים (ובשמחת תורה?) תוך חילוף הניגון, במוטלה שליד פינסק:⁷

¹ ראו י' ברילמן, **ספר מנהגי אמשטרדם**, ירושלים תשס"ב, עמ' קלב. סיפר לי אמו"ר פרופ' משה ארנד כי בבית הכנסת הגדול של הקהילה הפורשת בפרנקפורט לא היו ריקודים. רק לאחר קריאת התורה היו שנים מן הגבאים קופצים זה לקראת זה על הבימה כשספרי התורה בידיהם, עד שהספרים נגעו זה בזה שוב ושוב; ולכך קראו 'ריקודים'. בשנה האחרונה, 1938, חודש לפני ליל הבדולח, ערכה קבוצת צעירים ריקודים בבית הכנסת אחרי התפילה, והשמש מיחה בהם. הרב ד"ר יוסף ברויאר, ראש הישיבה הסמוכה לבית הכנסת, שמע על כך, ובמנחה גדולה דיבר בישיבה בחריפות נגד ביזיון בית הכנסת שבדבר.

² ב"י טויסיג וי' גולדהבר, **מנהגי הקהילות**, א, ירושלים תשס"ה, עמ' קנג.

³ ראו ג"ש סוכי, "מנהגי ק"ק פרשבורג (בית הכנסת הגדול)", **חודש בחדשו: לוח תשס"א**, עמ' פז. ראו גם **מנהגי הקהילות** (לעיל הערה 2), עמ' קנג. אמו"ר סיפר לי שבבית הכנסת הגדול בפרנקפורט ניגן כך החזן את הקדיש השלם שלאחר העמידה.

⁴ א' פירסט, "מנהג אייזנשטאט", **חודש בחדשו: לוח תשס"ד**, עמ' פד.

⁵ **מנהגי הקהילות** (לעיל הערה 2), עמ' קע. וראו שם על שינוי המנגינה בקריאת התורה אצל חסידי גליציה.

⁶ ראו י' תבורי, "קידוש לפורים", **מחקרי חג**, 12 (תשס"א), עמ' 63 - 71.

⁷ ח' צ'מרינסקי, **עיירתי מוטלה**, ירושלים תשס"ב, עמ' 133.

קידוש של פורים. הנוסחה ידועה (=יום הששי ויכולו השמים מספרים כבודו מלא עולם משרתיו שואלים זה לזה איה שרה אשתך כגפן פוריה בירכתי ביתך), אלא שזאב שלנו היה מדקדק ומעמיד כל שבר פסוק על סגנון נגינתו המקובל: 'יום הששי ויכולו': ניגון של קידוש; 'השמים מספרים': ניגון של פסוקי דזמרא; 'כבודו מלא עולם': ניגון של קדושה ליום כיפור; 'איה שרה אשתך': טעמי קריאה לשבת; 'כגפן פוריה בירכתי ביתך': ניגון של תהלים לשבת וכו'.

ב. **אקרובטיקה**: בבית הכנסת בלידא בסוף המאה הי"ט היה אדם בשם משה מולינער, שהיה מתהפך על ראשו שלש פעמים לכבוד שמחת תורה.⁸ ובקובנה עמדו שני חסידים בשני צידי מדרגות ארון הקודש והתקרבו זה לזה במהירות בריקוד על רגל אחת, ונראה כאילו אחד מפיל את חברו תוך כדי הריקוד. ברגע האחרון לפני ה'התנגשות' שבו לאחור על רגל אחת, והציבור מחא להם כפים.⁹ תיאורים אלה ודומיהם¹⁰ מזכירים קצת את המסופר בתוספתא (סוכה ד, 4) על רבן שמעון בן גמליאל בשמחת בית השואבה: "שהיה מרקד בשמונה אבוקות של אור, ולא היה אחד מהן נוגע בארץ. וכשהוא משתחוה מניח אצבעו בארץ על גבי הרצפה שוחה ונושק וזוקף מיד". ובתלמוד הירושלמי (סוכה ה, ד) כתוב כי אדם בשם בן יהוצדק "היה משתבח בקפיצותיו".

ג. **כח פיזי**: יש תיאורים על ראשי החסידות שרקדו בשמחת תורה במשך זמן רב ללא התעייפות, למרות כוחם הדל. כך למשל מסופר על ר' יואל משה טיטלבוים, האדמו"ר מסאטמר:¹¹ הרבי מסטמר מפני שהוא כמעט לא שכב, רגליו היו נפוחות נורא. ובשמחת תורה הרופא אסר עליו לרקוד. אבל איך אפשר לא לרקוד בשמחת תורה. ולי הייתה פעם הזכות להיות אצלו בשמחת תורה. עמדו שם בצד ארבעה רופאים, מפני שהם חששו שיקרה לו משהו, ה' ישמור. וההייליגר (=הקדוש) סטמר-רבי רקד במשך שש שעות. אתם יודעים, בסטמר, כמו גם בכוכוב ובעוד כמה חצרות רק הרביים רוקדים בהקפות, לא החסידים. היו שם אלפי אנשים מסביב. והרבי מסטמר רץ הלך ושוב ממש. אמרתי 'רץ'? הוא היה טס.

מנהג מצוי בקהילות אשכנז, שיש לו עדויות כבר מהמאה הי"ח, הוא שמגביה ספר התורה הראשון משכל את ידיו בעת ההגבהה, ואוחז את גליל עץ החיים השמאלי בימינו וגליל עץ החיים הימני בשמאלו ומהפך ומראה את הכתב כלפי העם. ניתנו לכך טעמים רבים. אך דומה שיש כאן גם טעם פשוט ביותר: המגביה אוחז ביד השמאלית את כובד הספר הנמצא בגליל הימני, ומפגין בכך את כוחו הרב. ר' אפרים זלמן מרגליות, בעל "שערי אפרים", סייג וקבע שמותר להגביה כך, "רק בספר תורה שאינה כבידה, או מי שהוא בעל זרוע ובטוח בכוחו שיש לאל ידו לעשות כן בלי מכשול ויהיה יכול לפותחה היטיב להראות הכתב לעם".¹² אך דומה בעינינו שעניין הכוח הגופני אינו רק תנאי; הוא למעשה מה שמסתתר מאחורי המנהג.¹³ רבים כיום מגביהים בשתי הידיים את ספר התורה גבוה מעל ראשיהם וגם בכך כמדומה יש משום הפגנת כוח.

ד. **אומץ לב**: יש עדויות על כי היו שנהגו לקפוץ מעל מדורת אש בשמחת תורה.¹⁴ בילדותי היה איש אחד שהביא מדי שנה לבית הכנסת משקה חריף ביותר, ובהפסקה הציע למתפללים לשתות אותו, והרעיון היה לראות למי יש אומץ לשתות משקה כה חריף. מנהג נוסף יוצא דופן, הקשור אף הוא

⁸ מ' איווענסקי, "עירתי", ידע עם, כח-כט (תשס"ד), עמ' 91.

⁹ ר"א גיברלטר, יסור יסרני..., בני ברק תשס"ז, עמ' 126.

¹⁰ א"ז בן ישי ("שמחת תורה בבית ביאליק", בתוך: יו"ט לוינסקי, ספר המועדים: סוכות, תל אביב תשי"ב, עמ' 291) מעיד שבגליל שמחת תורה בבית ביאליק בתל אביב נהגו להתקבץ רבים מתושבי העיר, בהם גם בעלי מסורת. אחד מהם, מורה לדקדוק זקן, היה עושה להטוטים: "הנה הוא נופל 'כורעים' כש"ץ בתפילת העבודה ביום הכיפורים, ומרים מן הרצפה כדרך עושי נפלאות, הקוסמים והידעונים, את כוס היין שמזגו לו, לא בידיו אלא בפיו, בשיניו, לקול תרועות ותשואות".

¹¹ ראו לב השמים: הרב שלמה קרליבך, ראש השנה-יום כיפור-סוכות (בעריכת ש' זיוון), ירושלים תשס"ה, עמ' 329. ר"א וייס, האדמו"ר מספינקא, היה קופץ בהתלהבות מארון הקודש לשלחן שבאמצע בית המדרש, ראו ידעו דורותיכם (ללא שם עורך), ירושלים תשס"ז, עמ' תתקעא. וראו שם עוד תיאורים רבים של ריקודים ארוכים.

¹² ראו א' יערי, תולדות חג שמחת תורה, ירושלים תשכ"ד, עמ' 75 - 77.

¹³ אגב, רש"ז אויערבך עלה לתורה כ'חתן תורה', ופעם לאחר העלייה אמר שמצוות הגבהת ס"ת חביבה וגדולה, שכן "המגביה נוטל שכר כולם" (מגילה לב ע"א), אך שנים רבות אינו מקבל הגבהה כי העם חושב שלא ראוי לכבדו בה, אך הוא רוצה היום לזכות בה. כיבדוהו בהגבהה והוא הגביה כרגיל, כי אמר שאין לו כוח להפוך הכתב כלפי העם. ראו י' טרגר וא' אויערבך, הליכות שלמה: מועדים (תשרי-אדר), ירושלים תשס"ד, עמ' רמה.

¹⁴ ראו תולדות חג שמחת תורה (לעיל הערה 12), עמ' 320; ר"ד שפרבר, מנהגי ישראל, א, ירושלים תשמ"ט, עמ' יז-יח.

לאומץ לב, נהגו בבית הכנסת 'דילה סיאה' בסאלוניקי. באחת מזוויותיו עמד כסא עץ גבוה, שני מטרים בערך, שהשתמשו בו פעם בשנה: לאחר קריאת התורה מושיבים את ה'חתן בראשית' על הכסא וקושרים אותו בחבלים לבל ייפול. הלה כביכול מוסר עצמו בזה על קידוש השם ונענה בייסורים, אך הוא מקבלם באהבה, כי זכות הם לו. הקהל מברכו בעד רצונו וזכותו להקריב עצמו לטובת הציבור הקדוש, ואז אוחזים בארבע רגלי הכסא, וכשהחזן קורא מניפים את הכסא עם היושב עליו שש עשרה פעמים: ארבע לכל צד, שהכול יראו. החזן שר מזמורי חג וה'חתן בראשית' מטולטל ומנוענע לכל הרוחות. ולא עוד אלא עליו להראות בת צחוק על שפתיו, למען יראו אהבתו ומסירות נפשו על 'קידוש השם'.¹⁵

ה. **תורה:** בשמחת תורה בעולם הישיבות נהוג למכור את 'פתיחת הארון', ההקפות והעליות לתורה תמורת התחייבות מצד הקונה ללמוד דבר מה עד שמחת תורה הבא. כך למשל הרב יוסף כהנמן, ראש ישיבת פוניבז', הנהיג בישיבתו שימכרו את הכיבודים במחירים של מאות ואלפי דפי תלמוד, ולעתים אפילו את התלמוד כולו, שעל הקונה לסיים תוך שנה. הרב כהנמן ניצח על המכרז והתחרות הזו באומרו שביום זה הוא עושה את ה'עסקים' הטובים ביותר בשנה.¹⁶ אין צריך לומר שמכירה זו הביאה לשמחה רבה לקהל המתפעל מהתחייבות העולים ללימוד רב. והרי לנו שמחה המשולבת בריבוי לימוד תורה.

ואולי ראוי בשמחת תורה, שבו אמורים לשמוח בתורה, להשתדל למקד את השמחה לא רק במשהו חיצוני, כאקרובטיקה או מעמד של מכירת דפי תלמוד, אלא גם ואולי בעיקר בדברי תורה עצמם. במקומות רבים נהגו לשלב דבר תורה קצר בין הקפה להקפה. אפשר לקבוע שהשיעורים ודברי התורה הנאמרים בשמחת תורה יהיו מיוחדים, כגון בבחירת הדרשן הטוב, בבחירת קהל יעד מיוחד (נשים, נוער, קטנים), או בבחירת נושא מיוחד. דרשנים רבים נהגו בשמחת תורה לקשר בין סוף התורה לתחילתה, בשל המנהג להסמיך תחילת התורה לסיומה.¹⁷ אפשר שהדרשה תעסוק בכך, אפשר בנושא אחר, העיקר שהנאום יאחיב את התורה על קהל מאזיניו והם ישמחו בתורה ביום שמחת תורה.

ד"ר אהרן ארנד
המחלקה לתלמוד

¹⁵ ש' יצחקי, 'מנהגים של שמחת תורה בסלוניקי', **ספר המועדים** (לעיל הערה 10), עמ' 286. ובנוסף שונה: **תולדות חג שמחת תורה** (לעיל הערה 12), עמ' 381 (ושם, עמ' 122-121, על הכסאות המיוחדים לחתן תורה וחתן בראשית).

¹⁶ א' סורסקי, **הרב מפוניבז'**, ג, בני ברק תשנ"ט, עמ' ז. על בחור שרכש את 'אתה הראית' תמורת אלף דפי תלמוד ראה ר"י ליפשיץ, **שמחת יעקב**, בני ברק תשמ"ז, עמ' 14.

¹⁷ ראה למשל ר"מ סופר, **תורת משה על התורה**, ב, ניו יורק תשס"ב, עמ' תקנב-תקנה; ר"א צינץ, **אריה שאג: ימים נוראים**, אשדוד תשס"ב, עמ' קעג-קפג; ר"ש קלוגר, **קהלת יעקב על המועדים: שמחת תורה**, ירושלים תשס"ד, עמ' קס-רמד, רמז-שלט.